

САВЧУК Р. І.

Київський національний лінгвістичний університет

КОГНІТИВНА НАРАТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ НОВИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ

Статтю присвячено представленню суттєвих здобутків і досягнень наратології як однієї з домінуючих теорій лінгвістики ХХІ ст. З'ясовуються основні напрями і перспективи застосування наративного аналізу і когнітивної наратології до вивчення художнього тексту як втілення авторської ідентичності.

Ключові слова: когнітивна наратологія, художній наратив, оповідь, художнє текстотворення, наративна структура, наративна форма, наративний код.

Статья посвящена представлению существенных достижений и завоеваний нарратологии как одной из доминирующих теорий в лингвистике ХХІ века. Обрисовываются основные направления и перспективы применения нарративного анализа и когнитивной нарратологии в изучении художественного текста как воплощения авторской идентичности.

Ключевые слова: когнитивная нарратология, художественный наратив, повествование, художественное текстообразование, нарративная структура, нарративная форма, нарративный код.

The article focuses on revealing essential achievements and acquisitions of narratology as one of the dominant theory in linguistics of ХХІ century. Main tendencies and perspectives of narrative analysis and cognitive narratology application to the literary text studies as author identity incarnation have been singled out.

Key words: cognitive narratology, literary narrative, narration, literary text formation, narrative structure, narrative form, narrative code.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом дослідження в галузі лінгвістики художнього тексту отримали чимало нових форм, помітно урізноманітнили і збагатили методи аналізу й підходи до вивчення художнього твору як певної ментальності, своєрідного сприйняття письменником дійсності, відношення останнього до реальності, що втілені крізь призму письменницького світобачення і світовідчування.

Так, значну увагу приділено розкриттю особливостей художнього мислення письменника через окреслення символічних і метафоричних знаків, вписаних у текстову тканину його творів (О.П. Воробйова, О.М. Кагановська), встановленню специфіки модерністського або постмодерністського художнього дискурсу з виходом у площину його основних текстотвірних ресурсів (О.А. Бабелюк, І.А. Бехта, М. Ткачук), виявленню кореляцій дискурсивних і текстових характеристик художнього наративу в цілому (В.А. Андрєєва).

Актуальність пропонованої статті визначається, відтак, спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на пошук нових способів пізнання й осмислення художнього тексту як когнітивно-семіотичного простору, що має власний наративний код і передає філософські й світоглядні позиції свого творця. Актуальність підтверджується також і орієнтацією мовознавчих студій на комплексне й різноаспектне вивчення наративної природи художніх творів різних жанрів.

Ураховуючи важливість проблеми розуміння й інтерпретації художнього тексту, в тому числі з позицій наратології, включаючи когнітивну, **метою** нашої розвідки є з'ясування основних напрямів і перспектив застосування наративного аналізу і здобутків теорії оповіді до художнього тексту.

Так, **предмет** запропонованої статті становлять основні ресурси наратології в контексті сучасних дослідницько-інтерпретаційних напрямів і теорій у вивченні художнього тексту, а також суттєвий поступ когнітивної наратології у з'ясуванні, наприклад, тенденцій, форм і принципів наративної тектоніки французької художньої прози, виявленні авторських наративних стратегій, втілених у французькому наративному дискурсі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Без сумніву, слідом за А. Нюнінгом можемо стверджувати про свого роду “відродження” теорії наративу в цілому й наративного аналізу зокрема [1:15] у нинішніх студіях із лінгвістики тексту, когнітивної поетики і семіотики. Довгий час наратологія сприймалася лише як літературознавча дисципліна, зважаючи на те, що йшлося про вивчення наративного дискурсу виключно в аспекті його кореляції з фабулою чи інтригою.

Варто відзначити, що сьогодні наратологія вийшла далеко за межі досліджень із поетики художнього мовлення. На сучасному етапі розвитку наукової думки вона (наратологія), зі своїми основними поняттями і критеріями, стала не лише інструментом, але й одиницею аналізу у філософії, історії, юриспруденції, соціології і навіть медицині (див., наприклад, праці Р. Шерон із наративної медицини або П. Вільямс із наративної юриспруденції).

Відтак, наратологія постає, принаймні, у двох функціональних перспективах. По-перше, вона лишається частиною теорії літератури, з її пильною увагою до наративу (у вузькому розумінні, власне

текстовому вимірі, – оповіді) як матеріальної форми, як мовлення оповідного тексту. Нагадаємо, що в термінах Ж. Женетта, оповідь – це те, як оповідається, або сам наративний текст [2:391]. У широкому розумінні, наратив постає фундаментальним компонентом соціальної взаємодії, який виконує функції створення та передачі соціального знання, а також самопрезентації індивідів [3].

Отже, наратив являє собою універсальну характеристику культури, яка акумулює та передає власні системи смислів за посередництвом оповіді як процесу розповідання, що відображається в міфах, легендах, казках, епосі, історіях, драмах тощо.

Як інтегрована дослідницька технологія, наратологія вписується у контекст дискурс-аналізу [4:205], оскільки охоплює мовознавчі й літературознавчі інструменти у виявленні взаємозалежності у творі форми і змісту. Згадаємо тут ідею В. Проппа про те, що змістово-ідейну сітку художнього тексту (у лінгвіста це “світ ідей” [5:468]) науково й об’єктивно можна вивчити лише після того, як будуть з’ясовані закономірності в галузі художньої форми. Мовна свідомість автора художнього тексту як суб’єкта текстотворення постає *семантико-стилістичним центром* твору [6:154] і отримує вираження в ньому через експліцитні / імпліцитні маркери або інші дейктичні елементи, що формують *нарративний код* твору [7:26].

До певної міри можемо стверджувати, що за останні роки в дослідженні з поетики художнього дискурсу, а йдеться здебільшого про французьку лінгвістичну традицію, чітко “вписалась” і закріпилась у ній когнітивна наратологія, додавши чималого дослідницького досвіду й озброївши традиційні стилістику й лінгвістику художнього тексту новими технологіями і методами аналізу. У цьому контексті варто відзначити надзвичайно великий потенціал наратологічних студій в аспекті моделювання наративної ідентичності автора художнього твору, пошуку наративних засобів побудови і відтворення оповідної дійсності, з’ясування динаміки функціонування й розгортання фокалізаційного коду художнього твору.

У 90-х роках когнітивна лінгвістика “відкриває” для себе художній текст як такий матеріал, що дозволяє по-новому займатися вивченням когнітивних здібностей людини [8:6-7]. Так, вивчаючи будову художнього твору, Ж.-М. Адам вводить термінопоняття “епізод” (*séquence*) і визначає 5 типів епізодів, у тому числі й наративний. Кожен епізод складається з одного або кількох синтаксичних речень –

макроречень (*macropropositions*), що мають особливу семантичну функцію в організації художнього цілого. Відтак, епізоди як певні прототипові моделі структурують увесь художній простір твору.

Як окрема дисципліна наратологія виокремилась у річищі структуралізму, а праці таких відомих лінгвістів як Р. Барт, А.-Ж. Греймас, К. Бремон, К.-Л. Стросс, Цв. Тодоров, Ж. Женетт заклали те підґрунтя, на якому базується вся система категорій і понять сучасної наратології. Додамо також, що вагомий внесок у розбудову наратології як теорії оповіді зробили представники школи російського формалізму (В. Пропп, В. Шкловський, Б. Томашевський), теоретики Московсько-тартуської школи на чолі з Ю. Лотманом і Б. Успенським. Не лишились поза увагою наратологів ідеї М.М. Бахтіна, зокрема щодо проблеми образу автора як *contradictio in adjecto* [9:304].

Теорія художнього наративу сягає своїм корінням античних поетики і риторики й виникає власне за експансії останніх [7:10], послуговуючись ідеями і постулатами стилістики художнього мовлення з увагою останньої до стилетвірних мовно-художніх засобів, характерних для творів певного історичного періоду; герменевтики як процесу осягнення смислу тексту та внутрішніх зв'язків у його змісті; семіотики з її акцентом на діалектичній єдності суб'єктивної й об'єктивної структур у художньому творі як знаковому просторі, та загалом підходами різних лінгвістичних шкіл до процесів розуміння й інтерпретації художнього тексту.

Структуралістська наратологія, яку ще називають класичною, вважається другим етапом у становленні наратології як самостійної дисципліни з власними завданнями, способами їх вирішення і методами дослідження. У цей період увага вчених зосереджується на з'ясуванні особливостей таких наративних конститuentів як сюжет і подія. Крім того, до аналізу залучаються не лише вербальні, але й невербальні наративні твори, які містять у собі подію та/чи дію. Тому, як теорія оповіді наратологія не фокусується виключно на літературних жанрах роману чи оповідання, і взагалі не обмежується лише художньою літературою, намагаючись розкрити специфіку оповідних текстів будь-якого жанру і будь-якої функціональності [10:9].

Посткласична наратологія або, точніше сказати, постструктуралістський період у становленні сучасної наратології відзначається “наратологічним поворотом”, тобто проникненням наратології й методики аналізу останньої в інші дисципліни. Таким

чином, наратологія отримує нові форми [1:23] і реалізується у таких напрямках як контекстуальний, тематичний й ідеологічний.

Слід зауважити, що більшість із новоутворених напрямів не є власне наратологію, оскільки йдеться лише про одиничне застосування наративних моделей і наратологічних категорій до текстів певних жанрів, або ж до текстів певних історичних епох [ibid.]. Посткласична наратологія постає сьогодні своєрідною “гібридною” формою, сумішшю феміністської, когнітивної, риторичної та культурно-історичної наратологій. Відтак, у науковий узус увійшло й закріпилось на сьогодні термінопоняття “наратологічні концепції” [ibid.:16-18].

Когнітивна наратологія працює нині над вирішенням двох основних проблем. По-перше, виникає питання, яким чином визначається й чим зумовлюється когнітивний статус оповіді (*le statut cognitif du récit*) [11:216], тобто що ж являє собою те текстове знання, яке передається нам, читачам або дослідникам, через відтворення у певній наративній формі. Тут йдеться, звісно, про спосіб організації цього знання і його втілення в оповідному просторі художнього твору. По-друге, чимало зусиль докладається для того, щоб розпізнати спосіб, в який ми вибудовуємо і розуміємо наратив, у тому числі художній, зважаючи на наші когнітивні компетенції.

Поняття *наративної структури* художнього цілого надзвичайно широке й багатозначне, воно щоразу постає під новим кутом зору: як художнє мислення, як жанр, як сюжетно-оповідна форма, як прийоми оповіді тощо. *Наративна форма* як одне із ключових термінопонять наратології трактується дослідниками як оригінальне, творче виявлення текстової діяльності автора, відтвореної в семантиці, наративі й прагматиці тексту [7:7]. Йдеться про певний тип оповіді, який має власну оповідну схему розгортання, характеризується певним набором наративних засобів моделювання дійсності і підпорядковується мовній свідомості суб'єкта текстотворення, що корелює з певним типом оповідача.

Індивідуальні наративні стратегії французьких письменників надзвичайно різноманітні й водночас мало досліджені. Кожна епоха відзначається власними правилами і нормами розгортання художньої комунікації, формує свої особливості організації художнього наративу як ментальної репрезентації авторської ідентичності. Зважаючи на те, що для художньої літератури епічної форми пріоритетним є стиль над сюжетом [12:215-216], тобто те, як оповідається, як вибудовується

нарративний код у текстовій тканині, вважаємо, що звернення до нарративних параметрів творення, побудови й організації художнього дискурсу, зокрема французького, є цілком на часі.

Художні нарративи повідомляють про вигадану або реальну подію чи про ланцюг подій, які виступають організовуючим центром їхньої нарративної структури. Зважаючи на класичне трактування подієвості як обов'язкового і невід'ємного атрибута нарративу, що в аспекті нових постмодерністських стратегій художнього текстотворення набуває дещо оновленого звучання, доцільним сприймається переосмислення цього структурного рівня поетики, особливо з семіотико-дискурсивних позицій.

Так, видається цілком можливим і досить актуальним виявлення спільності нарративних структур, наприклад, у французьких прозових творах певного історичного періоду з метою систематизації найбільш типових нарративних стратегій французьких письменників, виокремлення і з'ясування особливостей побудови й розгортання нарративних світів як альтернативних художньому дієстетичних персонажних структур у різних типах оповіді (від лінійної оповіді до цитатно-фрагментарної структури художнього нарративу).

Набувають вагомого значення дослідження традиційних форм існування прозових творів (гомо / гетеродієгетична оповіді у чистому вигляді), і нетрадиційних, скомплікованих нарративних структур із лінійним / нелінійним розгортанням подій та/чи дій на матеріалі французьких прозових текстів, що становить неабиякий інтерес як ще недостатньо вивчений феномен у контексті французького національного літературного розвитку.

У межах твору зі змішаними типами оповіді має місце зміна оповідачів, оскільки оповідь постійно переходить від одного персонажа до іншого. Ще однією особливістю такого нарративу є відсутність графічного вирізнення мови персонажу в контексту оповіді. Тут може мати місце часткова / повна десемантизація гетеродієгетичного оповідача, що також перебуває у фокусі уваги текстологів як явище складне і малодосліджене.

Отже, перспективним нам видається з'ясування нарративних принципів і нарративних тактик текстотворення французької художньої прози певного історичного періоду шляхом розкриття лінгвокогнітивних і семіотичних особливостей французького нарративного дискурсу як феномена, що втілює безліч культурних

знаків, кодів, стратегій і представляє безмежні інтерпретаційні можливості з позицій його архітектоніки, комунікативно-прагматичної функціональності, концептуальної організації та стилістики.

Додамо, що під *нарративними принципами художнього текстотворення* ми розуміємо спосіб побудови й організації просторової, темпоральної, мовленнєвої і модальної сіток художнього тексту, які визначаються мовною свідомістю письменника як суб'єкта текстотворення і втілюються в оповідному просторі його творів.

Відтак, звернення лінгвопоетологів до наратології і когнітивної наратології зокрема, шляхом з'ясування форм і принципів нарративної тектоніки французької художньої прози певного історичного періоду, виявлення нарративних засобів моделювання й відтворення оповідної / реальної дійсності у французькому нарративному дискурсі відкривають наукові можливості нового прочитання когнітивно-дискурсивної моделі французької прози того чи іншого історичного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Nünning A.* Narratologie ou narratologies ? Un état des lieux des développements récents : propositions pour de futurs usages du terme / Ansgar Nünning // Pier J., Berthelot F. Narratologies contemporaines : approches nouvelles pour la théorie et l'analyse de récit. – P. : Éditions des archives contemporaines, 2010. – P. 15-44.
2. *Dictionnaire du Littéraire* / [sous la direction de P. Aron, D. Saint-Jacques, A. Viala]. – P. : Presse Université de France, 2002. – 634 p.
3. *Трубина Е.Г.* Нарратология: основы, проблемы, перспективы: [материалы к специальному курсу] / Елена Германовна Трубина. – Екатеринбург: Изд-во Уральск. ун-та, 2002. – 103 с. – Режим доступа: <http://www2.usu.ru/philosophy/socphil/rus>.
4. *Крижовецкая О.М.* Современная беллетристика: дискурс и нарратив / Оксана Михайловна Крижовецкая // Критика и семиотика: научное издание. – Новосибирск: НГУ, 2009. – Вып. 13. – С. 204–212.
5. *Пропп В.* Структурное и историческое изучение волшебной сказки (ответ К. Леви-Строссу) / Владимир Пропп // Семиотика: Антология / сост. Ю.С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 453-471.
6. *Виноградов В.В.* О теории художественной речи / Виктор Владимирович Виноградов. – М. Высшая школа, 1971. – 240 с.
7. *Корольова А.В.* Типологія нарративних кодів інтимізації в художньому тексті: [монографія] / Алла Валер'янівна Корольова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 266 с.
8. *Kor Chahine I.* Linguistique du texte : Les rapports « Grammaire – Texte » en russe moderne / Irina Kor Chahine. – Université de provence, Aix-Marseille, 2008 / 2009. – 189 p.
9. *Бахтін М.М.* Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / Михайло Михайлович Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – [2-е вид., доп.]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 416-422.
10. *Шмид В.* Нарратология / Вольф Шмид. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
11. *Schaeffer J.-M.* Le traitement cognitif de la narration / Jean-Marie Schaeffer // Pier J., Berthelot F. Narratologies contemporaines : approches nouvelles pour la théorie et l'analyse de récit. – P. : Éditions des archives contemporaines, 2010. – P. 215-232.
12. *Бабелюк О.А.* Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Бабелюк Оксана Андріївна. – К., 2010. – 448 с.